

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОГО ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ СЕЛАХ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Територія Дніпропетровщини (Катеринославщини) на початку ХХ ст., ще більшою мірою ніж зараз, вирізнялась змішаним складом населення, що було обумовлено історичними чинниками заселення цього краю. Домінуючими серед інших етносів, крім українців, були росіяни. Вони селилися окремо від українців і їх села межували поміж собою. Така картина розселення двох вище означених народів була притаманна деяким районам Катеринославщини, Слобожанщини і збереглася до сьогоднішнього дня. Ще в другій половині ХІХ ст. один із перших місцевих етнографів Г.А.Залюбовський в праці "Этнографическая заметка" приділив значну увагу цій ситуації, підкресливши, що "у нас вообщє этнография весьма скудна, а по отношению к черте, где столкнулись два...славянских племени нашего отечества, и ничего почти не имеем"¹.

Одним із напрямків підготовки ХІІІ Археологічного з'їзду (АЗ) в Катеринославі (1905 р.) було етнографічне обстеження губернії та прилеглих до неї територій з метою обладнання виставки предметів народної культури, як це мало місце в інших містах проведення з'їздів. Для виконання цієї роботи був запрошений В.Бабенко, який уже мав досвід подібних польових етнографічних досліджень у Харківській губернії напередодні ХІІ АЗ, що відбувся у Харкові в 1903 р. Ним з травня по вересень 1904 р. були обстежені 6 повітів губернії: Катеринославський, Верхньодніпровський, Новомосковський, Бахмутський, Слово'яно-сербський та Маріупольський. Зібрані матеріали утримували відомості не тільки про матеріальну культуру населення цих територій, а й сімейну обрядовість, зокрема весілля, що і зараз є важливим джерелом з цієї проблематики². Наприкінці 90-х років ХХ ст. в українських та російських селах Дніпропетровщини (Павлоградський р-н) польові експедиції були проведені членами фольклорно-етнографічної секції Малої академії наук (МАН), що діє при Дитячо-юнацькому кіноцентрі "Веснянка" (м.Дніпропетровськ). Зібрані матеріали мають неабияке значення. Вони дозволяють простежити стан збереженості традиційної сімейної обрядовості серед українського і російського населення півдня Середньої Наддніпрянщини, визначити взаємовпливи.

Сімейна обрядовість пов'язана із основними, визначальними етапами в житті людини. Це народина, весілля та поховально-поминальні звичаї та обряди. Чи не найголовнішим обрядовим дійством сімейного циклу було весілля, оскільки саме воно визначало останній етап соціалізації людини в українському суспільстві. Цим значною мірою пояснюється побутування серед українців звичаю влаштовувати в разі смерті неодруженої молоді "весілля-похорону", що, за народною думкою, повинно було сприяти встановленню в суспільстві біологічної стаєво-вікової рівноваги та виконанню соціальних функцій всіма членами громади.

Для Дніпропетровщини, як свідчать численні дослідження В.Борисенко, переважаючими є елементи весілля Центрального регіону³, для якого характерне класичне побутування розвинутої символіки та атрибутики, багатство обрядової поезії.

Запропонований М.Маркевичем⁴ поділ обрядів, що супроводять весілля, на три етапи (передвесільний, власне весільний та післявесільний) був розповсюджений і в українських (Кочережки, Булахівка, В'язовок) та російських (Тернівка, Богданівна, Нова Дача) селах Павлоградського р-ну, що підлягали обстеженню. Шлюбні, як і по всій Україні, тут укладалися в осінні місяці, з приходом календарного свята Покрови. За свідченням М.М.Валькової (с. В'язовок)

“весілля раніш тривали до Пилипівни (27 листопада), але більша їх кількість відбувалася в січні – лютому і закінчувалися вони перед приходом Масниці. А сватів засилали після другої Пречистої, Різдва Пресвятої Богородиці”.

В українських селах кожен з весільних циклів у 20 – 50-х роках ХХ ст. поділявся, за свідченням респондентів, на ряд окремих обрядів. “Перед свадьбою проходили сватання, оглядини добра жениха, заручини молодих, випікання короваю. Був цілий тиждень гуляння молодьожі” (с. Кочережки, Л.Г.Гілівська, 1936 р.н.). У російських селах Павлоградського р-ну не спостерігається значної відмінності в розподілі на цикли весільної обрядовості, лише окремі обряди мають іншу назву російською мовою. Так, сватання називають “сговоринами” або “сватань-єм”, запросини на весілля – “позыванием”, дівич-вечір – “сводом жениха с невестою”, випікання короваю – просто “коровай”. У той же час у українців з’явилися обряди, що зовсім були відсутні у традиційному весіллі. Наприклад, “поход молодой в баню” напередодні вінчання, “кормление коня” молодим перед сплатою викупу за молоду тощо. Слід зазначити, що в обстежених селах нами також зафіксовано зникнення обряду “запити”, що відзначає в своїх роботах і В.Борисенко⁵. Отже весільний обряд починався безпосередньо засиланням сватів. Основною метою сватання було досягнення домовленості між сім’ями наречених через спеціально обраних людей – старостів або сватів. Зараз свататися йдуть по обіді або ввечері (і росіяни, і українці), але завжди з хлібом. В с. Кочережки до наших днів збереглася промова сватів про мисливців та куницю-красну дівицю, яку вони просять віддати ловцю-молодцю. Але текст зберігся не повністю, як на початку ХХ ст., а вживається лише окремими фрагментами. Ось як згадує своє сватання М.І.Пельчонок (1931 р.н.): “Старости, батько, мати мого чоловіка і два дружки приходили до мене свататися. Про куницю і охотників була промова. Молодці-охотники півсвіту пройшли за слідом куниці-красної дівиці, а слід привів їх саме до цієї хати і тому вони просили господаря віддати красну дівицю красному ловцю-молодцю. В разі досягнення згоди молода всіх перев’язувала рушниками, а молодого – особливою хусткою, що мала бути своєї роботи. Сватання приливали і домовлялися про день весілля”.

У російському селі Богданівка “два мужика-свата с хлебом”, сваха, родичі, батько, мати і наречений йдуть із своїми харчами до нареченої. Якщо сватання відбулося, залишали принесений хліб, який наречений та наречена повинні були розрізати на дві половини. Частину ріже наречений, частину – наречена. На наступний день домовляються про дату весілля (Ю.Л.Миронова, 1927 р.н.). Існувала також промова, з якою старости зверталися до батьків молоді: “У вас есть голубка-Татьянка, а у нас – голубь-Андрейка. Они друг друга любят, они друг друга лелеят и уважают. Дорогие наши, родные наши, давайте их соединим шлюбным венцом. Пусть они живут вместе” (Э.З.Горлова, 1939 р.н.). Під час сватання і в українців, і в росіян співали пісні відповідної тематики. Найбільш популярним в с.Кочережки було виконання “Огірочки”, а в Богданівці – “А во садуку, во зеленом саду...”.

Після сватання зрідка існував обряд “оглядини” (виглядини, розглядини), що відбувався “за тиждень до весілля”. За свідченням Д.С.Мирної (1936 р.н.) із с.В’язовок, батьки нареченої оглядали усе господарство майбутнього зятя: город, хлів, скотину, майно. Бували випадки, коли свати, щоб родина здавалася багатшою, ходили до сусідів позичати коней, свиней, килими, посуд, а потім обов’язково повертали їх. Саме у цей день родини домовлялися скільки молоді буде на весіллі. Оглядини кінчалися застіллям. “Через день-два після оглядин” влаштовували заручини, коли до оселі молоді приходили батьки й родичі молодого. Про важливість цієї обрядодії в українському весіллі свідчить навіть уживаний подекуди на Україні термін “мале весілля”. М.С.Таранець (1925 р.н.) згадує, що “на заручини молодят виводили на посад. Їх виводив дружок. Я з моїм чоловіком бралися за кінці хустини, а він, дружок, – за середину”.

У російських селах, що обстежувалися, оглядини і заручини відсутні, але елементи цих обрядів відбувалися під час сватання (А.М.Горлова, 1925 р.н., с.Богданівка). В.Бабенко також відзначає, що “великорусская свадьба состоит из “сговорин”, “свода жениха с невестой” и самой свадьбы”⁶.

Напередодні весілля виготовляли коровай, шишки, дивні, лежень, робили гільце та світильник. На відміну від інших територій, коровайниці запрошували в четвер. Інколи, дотримуючись традиції, вони брали із собою хліб, крашанки, муку, сало. Все принесене віддавали гос-

подині і після пригощання починали місити тісто у великих дерев'яних ваганах (ночви – З.М.). До тіста “ллють молоко і трішки водки, щоб веселий був коровай, от”. В російських селах Павлоградського р-ну також пекли “каравай” та інші весільні печива, тільки у суботу. Заслугує на увагу така відмінність в обряді виготовлення короваю, як різна кількість коровайниць-шишкарниць. Так в українських селах цього регіону запрошували непарне число, частіше всього 7, а у російських – парне, частіше 6. Вимоги до майстринь були однаковими – це заміжні жінки, що живуть у парі, мають дітей та щасливі у подружньому житті. Адже всі ці ознаки повинні були передатися і молодому подружжю. Визначення різновидів весільних хлібів за їх функціональним призначенням детально було проведено В.Борисенко⁷. Підтвердженням поліфункціональності короваю свідчать і наші польові матеріали. Так, в с. Кочережки існувала традиція випікання двох короваїв: один для гостей, другий – для молодих, “що мали з’їсти його тільки вдвоєм”. Випікали також дивні або дівування. Їх виготовлення має певні особливості. Зокрема для даної місцевості це “запечені гілочки терну у тісті, які встромляли у білу хлібину. Прикрашали цукерками, квітами” (М.І.Пельчонок, 1931 р.н.). Їх “дарували неодруженим дівчатам у кінці весілля”. У російських селах Павлоградського р-ну ці ж вироби інколи називали “кручениками”, але частіше всього теж дивнями. Крім того обов’язково тільки на весілля, випікали шишки, борони, сови, каракульки, голуби тощо. “Борони дарували батькові і дідові, сови – матері й бабі, голуби – діткам до 10 років” (М.А.Гончар, 1926 р.н.). Відбувався коровайний обряд переважно окремо у молодого та молодої як і в інших районах України, а для росіян характерне випікання “каравая” майже завжди тільки у молодого.

На українському весіллі ще у 70-х роках можна було побачити весільне дивень-дерево, прикрашене квітами, стрічками, цукерками, яблуками, горіхами, бубликами. Його оздоблювала молодь в п’ятницю. Цікаво, що для цього українці вище означених сіл використовували сосну, що стояла на підставці із тіста, а росіяни – “кучерявую верхушку вишни (70 – 80 см)”, підставкою для якої була біла висока хлібина.

Напередодні весілля відбувався т.званий “дівич-вечір”, який вирізнявся своєю ліричністю і пов’язувався з прощанням нареченого і нареченої з дівочою та парубочою свободою. В російських селах відбувається аналогічний вечір молоді, що має назву “свод жениха с невестою”. Виконувалася велика кількість пісень, як і на дівич-вечорі. Найбільш популярними серед росіян цього регіону були “такие свадебные песни: “Войди дружок в хату”, “По широкой улице поизд проезжает”, “Чи то утки по саду ходят” и др.”. На відміну від українців, одним із головних обрядів передвесільного циклу було те, що росіяни “молоду вели в баню. Этот банный обряд означал очищение девушки от грехов перед вступлением в семью мужа. Моя бабушка ходила в баню, а мама нет. Я тоже уже не шла в баню” – так згадує респондентка І.Д.Захарова (1932 р.н.) с. Богданівка.

Весілля в українських і російських селах відбувалося в неділю. Вранці дружки одягають молоду до вінця і востаннє заплітають її. Необхідно відзначити, що українській дівчині “дівчата сплітають все волосся в одну косу”, а російській – в дві коси: “Правую косушку плетем на хороших сыновей, левую – на хороших дочерей” (Ю.Л.Миронова, 1927 р.н.). Обряд заплітання коси завжди супроводжувався журливими піснями. В с. Кочережки співали “Ой, дайте нам стільця”, а в с. Богданівка – “Повили кукушечку...”.

Церковний обряд вінчання, як неодноразово вже відзначали дослідники, дещо змінив притаманний українському весіллю порядок обрядодій. Для Дніпропетровщини традиційною є схема подвійного кола руху весільного поїзду⁸ і на відміну від російської традиції де “жениха до церкви везут отдельно, а невесту отдельно тоже” (А.М.Горлова, 1937 р.н.), молодий разом з молодою їде на вінчання. Після церкви посад молодих у українців відбувався в домі молодої, що суттєво відрізняє українське весілля від російського, де “княжий стол” робили переважно в домі нареченого. Навіть в період радянської влади, коли церква була відділена від держави і церковні обряди практикувалися не часто, за свідченням респондентів, спочатку розписувалися у сільській раді, а через тиждень вінчалися в церкві і відбувалося весілля з дотриманням багатьох обрядодій. Зокрема, як згадує Г.С.Черевко (1906 р.н., с. Осадче), яка вийшла заміж в 1927 р., молодий батькам давав викуп: матері – чоботи, батькові – гроші. Крім того, ставив могорич, щоб дозволили пройти на подвір’я, до хати та зайняти місце поряд із нареченою. Від батьків її забрали поїздом, за яким йшла підвода з приданим (сундук, свитка,

кожух, платки, рядна 1 – 2 конопляні тощо). За відомостями М.С.Таранець (1925 р.н., с. Кочережки) дівчина мала готувати сама або з матір'ю собі "скриню", до якої входили "40 сорочок (чоловікові, дітям, собі, свекрусі, свекру) і 100 рушників (для умивання, для ікон, для хліба-солі, для сватів та інших родичів)".

Під час вінчання, коли молоді ставали на рушник, то "старі баби казали: "Хто перший з молодят стане на рушник, той і буде в сім'ї господарем" (М.М.Вільхова, 1925 р.н., с. В'язовок). І сьогодні в селах Павлоградського р-ну церковний обряд здійснюється тільки після реєстрації шлюбу в РАГСх. Але при здійсненні обох церемоній молоді обов'язково стають на рушник і дотепер кожен із подружжя намагається стати на нього першим, таким чином визначаючи свою "роль" у сімейному житті.

Біля дому молодої (в українських селах)повінчаних зустрічають батьки молодої хлібом-сіллю. "Молодята тричі кланяються, а потім кусають хліба по черзі. Менший брат нареченої, рідний або двоюрідний, тільки нежонатий, перев'язує руки молодим тією хусткою, що молода подарувала молодому на дівич-вечорі у суботу, та заводить їх до хати. В хаті баби-свахи поклали вивернутий вовною наверх кожух" (М.М.Вільхова, 1925 р.н.).

В російських селах відбувається те ж саме, тільки у молодого, а "молодых садовят на подушки и шубу; ели они одной ложкой, пили с одной чашки" (М.А.Шелепова, 1928 р.н.).

Пообідавши, всі йшли танцювати. "Перший танок танцюють тільки наречені, а потім усі присутні". Після цього молоді поїздом відправляються до оселі молодого (за українським звичаєм), де відбувається дарування молодих, розподіл короваю, посвята нареченої в жіноцтво. "Свекруха покриває плат очком свою невістку і ціпляє до платка квітку. Молода двічі не кориться – кидає платок на підлогу, а за третім разом одягає платок. Так дівчину посвящають у жінки" (М.С.Таранець, 1925 р.н.). На посвяті дівчини у жіноцтво, як і на дівич-вечір, їй співають журливі пісні. В українських селах Павлоградського р-ну зафіксований цікавий обряд-водіння тещі до зятя. "У неділю ведуть тещу до молодого. Тоді там крадуть і тещу, і тухлі у молодої (останній звичай хронологічно більш пізніє явище у традиційній весільній обрядовості і зберігається зараз). Тещу садовлять на куль із рогозу і кують приспівуючи: "Чоботи, чоботи ви мої...". Дружко і молодий повинні дати викуп за тещу. Пізно ввечері "виганяють" тещу: закривають вікна і б'ють горшки, щоб йшла додому. Теща іде додому, а молоді відправляються спати" (Л.Г.Гілівська, 1936 р.н.).

Звичаєм, що і зараз є обов'язковим у обох етносів, було рядження т.зв. "цигани". Характерним було переодягання чоловіків у жіночий наряд і навпаки. Обов'язково були "молоді", дід, баба, солдат та ін. "Бувало, що знайдемо високого і малого хлопця. Високого нарядимо в молоду, малого – у молодого. Вони одягають усе дрәне, старе, а якщо свадьба літом, одягають кожухи, валянки. А кожухи гарні були, з фандами (узори, орнаменти – З.М., О.Х.). Удвох вони ходять і цілують всіх" (П.А.Гординська, 1931 р.н.).

В російських селах "рядились в доктора, старуху, старика, попа, циган. Ходили по селу и все, что можно, выциганивали. Пели песни, смеялись. Это самый смешной момент на свадьбе" (Ю.Л.Миронова, 1927 р.н.).

Заслугує на увагу і вбрання молодих. Респонденти відзначають майже однакове весільне вбрання. Молодий у росіян теж вдягав вишиту сорочку, але "на выпуск и подвязывался поясом. Штаны были узкие. Потом стали одевать костюмы темного цвета" (Ю.Л.Миронова, 1927 р.н.). Молода "одевала раньше сарафан, вышитую по рукавам рубаху и запон (фартух). На запон пришивали разные ленты, тесемки. На голове был веночек и фата из дорогой ткани". Ю.Л.Миронова до сьогодні зберегла національне вбрання і з гордістю демонструє його. Дівчина з українського села на Дніпропетровщині вдягала більш яскравий одяг, в якому переважав червоний колір, на відміну від одягу молодої з російського села, де панував білий. Весільна сорочка багато декорована по рукавах, низу та горловині рослинним орнаментом. Поверх сорочки наречена одягала "спідницю з фабричної тканини та вишитий фартух. З плином часу молода починає одягати білу сукню простого крою, а поверх сукні – довгий кожух. На голову одягала восковий віночок, який робили на дівич-вечорі так: з кольорової папири вирізувалися квіти і листочки, а потім їх вмокали у віск і висушували. Квіти кріпилися так: у центрі – сама більша, а потім все менші і менші. До вінка прив'язувалися дуже довгі кольорові стрічки (нижче колін) або фату. Якщо весілля влітку,

то робилися вінки з живих квітів. Пізніше вінок замінили головні убори, що не закривали верх голови." (М.М.Вільхова, 1925 р.н.).

Цікаві спостереження були відзначені респондентами і відносно весільного фольклору. Українські весільні пісні більш мажорні, ніж російські. Вони звучать як розмова між свахами молодої та свашками молодого. Подія переходу дівчини в іншу родину сприймається весело. Навпаки в російських селах "причитают", плачуть, дівчина ніби вмирає для рідних. "Свадебные песни наши унылы, как вой похоронный" (Є.З.Горлова, 1939 р.н.).

Наведений вище матеріал свідчить про певну збереженість росіянами та українцями Дніпропетровщини етнічних особливостей у святкуванні весілля. Найбільш значущими є розбіжність у змісті промов під час сватання; порядок слідування на вінчання (за російським звичаєм молоді йдуть окремо, а за українським – разом); місце перебування після вінчання (українські наречені йдуть до нареченої, російські – до нареченого); особливості весільного костюму (з плином часу окремих його елементів) та зачіски; пісенний весільний фольклор. Водночас слід зазначити, що майже двохсотлітні контакти між двома слов'янськими етносами призвели до появи в етнокulturі кожного з них окремих елементів традиційної культури сусіда, в тому числі і в весільній обрядовості.

¹ Залюбовский Г. Этнографическая заметка. // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. 1. – Спр. 4834. – Арк. 6.

² Бабенко В.А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. – Екатеринослав, 1905.

³ Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 33.

⁴ Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К., 1992.

⁵ Борисенко В.К. Вказ. праця. – С. 21.

⁶ Бабенко В.А. Этнографический очерк... – С. 101.

⁷ Борисенко В.К. Вказ. праця. – С. 44–56.

⁸ Борисенко В.К. Там само. – С. 70.